

kimutatta – Aeneas Sylvius *Contra curiales* című munkája volt, de idéz ókori latinokat is; kortársaihoz hasonlóan ő is nagy súlyt helyez a versek tudós megmunkálására.

Műve végén a vallás kérdését tárgyalja. Miloslav Okál főként erre az utolsó részre támaszkodva próbálja megállapítani Koppay felekezeti hovatartozását. Határozott választ nem ad, de azt sejteti, hogy a költő katolikus volt. Ezt nehezen lehet összeegyeztetni avval, hogy Koppay elítélően ír a szerzetesekről és apácákról, akik „durva ruhájuk alatt hamis szemérmert rejtegetnek”.

Koppay elsőként azt a vallásos embert mutatja be, aki Luther „régii dogmáit” „Melanchthon jeles módján” hirdeti. Csak másodikként említi a pápa, az elhagyott pásztor követőjét, a katolikus hívőt. Egyre növekvő szenvedéllyel támadja ezután az írást kiforgató Kálvint, a mindeneket megmérgező ariánus eretneket, és végül azt, aki nem hisz se mennyben, se pokolban.

Ennek alapján inkább evangélikusnak, mint katolikusnak tűnik Koppay. S abból, ahogy a bölcs Melanchthon módján hívő Luther-követőt emeli az első helyre, arra következtethetünk, hogy a költő az ágostai irány melanchthoniánus, tehát mérsékelt, közvetítő ágához tartozhatott.¹⁶ Alátámasztja ezt Zoványi Jenőnek az az elemzése, melyet az 1580-ban – a *Vita Aulica* megjelenésének évében – Trencsényben kibocsátott kánonoskönyvről adott.¹⁷ Eszerint mind a liturgia, mind az egyházi énekek vonatkozásában a trencsényiek számos katolikus hagyományt megőriztek. Érdemes megjegyezni, hogy azok a katolikusok, akikkel Koppay kapcsolatot tartott, a mérséklet, a protestánsokkal szemben tanúsított türelem hívei közül kerültek ki, miként a már említett Antonius Brus is. A *Vita Aulica* befejező része olyan szerzőre vall, aki kárhoztatja a durva felekezeti küzdelmeket. A költő jóslata szerint még a világvégi pusztulás előtt eljön az a boldog kor, melyben ismeretlen lesz a megkülönböztetés.

Feltehetjük a kérdést: beszélhetünk-e Lipsius barátainak egy harmadik magyarországi köréről, a trencsényiekről? Úgy tűnik, igen, bár a versíró műhely többi tagja csak Koppay révén közelíthető a Rimay emlegette Hortus Lipsianushoz. A magyarul verselő főnemesei csoporton kívül számon tarthatunk Lipsius hívei között egy latinul író, polgári-kisnemesi összetételű kört is.

Jankovics József

„AKADTAM EGY PICTURÁRA . . .”

Rimay János és Madách Gáspár allegorikus versének képzőművészeti vonatkozásai

A magyar későreneszánsz poézis különös sorsú művei közt is előkelő helye lehetne a következőkben tárgyalandó verseknek. Az ún. „Sajo-cazai codex III.”-ből közölt, erényekről s bűnökről emblematikus tömörséggel szóló versezetek egyszer láttak csupán sajtót: Radvánszky Béla hírhedt Rimay-kiadásában.¹ S mint Rimay-verset, természetesen már nem vette fel az ItK-ban publikált Madách Gáspár-költemények közé.² A század közepén aztán Eckhardt Sándor végleg kitessékelte őket a Rimay-művek közül: „A kódex 3–4. lapján a hét főerényről és néhány főbűnről írt versikék vannak, de a kezdetleges verselés és a sok törlés, melyet Radvánszky kiadásában jelöl és a sok befejezetlen sor arra vall, hogy ezúttal is Madách Gáspár fogalmazványaival van dolgunk.”³ Tegyük hozzá, hogy Radvánszky még úgy alkotta meg véleményét, hogy látta az eredeti kéziratot, míg Eckhardtnek ez nem

¹⁶ Vö. EVANS, i. m. 92–93.

¹⁷ ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig*. Bp. 1977. 235–236.

¹ *Rimay János munkái*. A Radvánszky- és a sajkázai codexek szövege szerint. Kiadja Bárá Radvánszky Béla. Bp. 1904. 109–114.

² Radvánszky Béla, *Sztrégovai Madách Gáspár versei*. ItK 1901. 129–152.

³ *Rimay János összes művei*. Kiad. és bev. ECKHARDT Sándor. Bp. 1955. 165. (A továbbiakban: RJÖM.)

adatott meg, csupán versérzékére támaszkodhatott; a lappangó III. kódexről pedig úgy vélekedett, hogy: „A füzetecske alighanem a zólyomradványi Radvánszky-könyvtárban maradt, amikor Radvánszky Kálmán a Balassa- és a Rimay-kódexeket unokabátyjától megvásárolta.”

E helyütt csupán kitérőként jegyezhetem meg, hogy a „Sajo-cazai codex III.” illúziójával, sajnos, egyszer s mindenkorra le kell számolnunk. Ilyen kódex ugyanis nem létezett, legfeljebb csak Radvánszky Béla terveiben. Valószínű, hogy az OSzK-ban található összekötött füzetecskék mintájára akarta ezt is létrehozni. A „Sajo-cazai codex III.” azonban nem több, mint egyetlen, mindkét oldalán beírt lapív, valamint a Radvánszky által ugyaninnen közölt, 1622. Margit asszony napján kelt, Madách Gáspárhoz írott Rimay-levél.

E kézirat-palliumra írta rá Radvánszky: „Sajo-cazai codex III.”, s jelenleg az OL Radvánszky cs. It. P 568, 16. csomójában található.

Radvánszky szerint e kézirat bennünket közelebről is érdeklő része: „Rimay Encomia virtutum különfeldolgozásban.” E vélekedését ösztökélhette a Madách- és a Rimay-kézírás hasonlatosságán túl a Rimay-verssel való tematikai és képi azonosság, a ritmika és a rímképlet párhuzamossága, s főként a tollpróbák között tisztán olvasható „Rimmaj” névalírás-próba vagy utánc. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a lap A és B oldalán szinte más-más kéztől származónak tűnik az írás. Valamint az, hogy az erényekről szóló vers tisztázatnak látszik, kevés utólagos korrekcióval, melyek azonban, tegyük hozzá mindjárt: olyan kardinális javítások, hogy nem származhatnak másolótól. A bűnökről tudósító vers pedig fogalmazvának tetszik, s fűzzük ehhez is rögtön hozzá: befejezetlen fogalmazvány. Nem kész vers. Közlője nem is tudott vele mit kezdeni, a javítások rendszerét nem ismerte fel, az alcím nélküli daraboknak különállását tudta jelezni csupán, de hogy milyen gondolati rendszer jegyében szerveződnek, hogy teljes struktúrát alkotnak-e, illetve mennyi hiányzik a kész versből, azt a jelen kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének sem sikerült tisztáznia.⁴ S továbbra is nyitott kérdés: egyazon versben kívánt szólni a szerző az erényekről és a bűnökről, vagy pedig két különálló verssel kell számolnunk.

Aquinoi Szent Tamást követve a különféle etikák a főbűnök sorát – több-kevesebb módosítással – az alábbi felosztásban állapítják meg: kevélység, fősvénység, bujaság, irigység, torkosság, harag és restség. Természetesen a sorrendnek funkciója lehet, ám a sorrend nem statikus, egyéni hierarchia állítható föl, aminthogy a torkosság helyét is gyakran a részegség tölti be.

A bűnökről szóló szöveg alaposabb elemzése után feltehető, hogy a vers szerzője is egy ilyesfajta koncepciót kívánt megvalósítani. S az egyes szerkezeti egységek, azok sorrendje és az allegorikus megfogalmazásban megvalósuló, moralizáló, oktató-nevelő célzata azt sugallja, hogy ugyanazzal az esettel állunk szemben, mint Rimay *Encomia et effecta virtutum* c. művénel. Azaz: a szerző „akadt egy picturára”. És a picturához, vagy annak alapján, az allegorikus kompozíciót, képteljeséget követve, de azt, annak vizualitását részembliémákra bontva kísérelte meg visszaadni; egyben magyarázó-tanító jellegű *subscriptiót* alkotni.

Nem térve itt most ki a vers mikrofilológiai problémáira, a javítások számbavételére, csupán a szerkezetre ügyelve is észre kell venni, hogy félig kész fogalmazvánnyal van dolgunk. Az alcímekkel – Superbia, Auaritia, Invidia – ellátott szerkezeti egységek csaknem elnyerték végső formájukat, ugyanígy a két alcím nélkül álló is, egyből csupán egyetlen, töredékes versszak valósult meg, egy másikból pedig a témát jelző egyetlen sortöredék. Mindeme töredékek pedig rendkívül fontosak: a szándékolt vers struktúráját és terjedelmét, feltételezhető tartalmát jelzik számunkra. Így kezünkbe adván az utólagos rekonstrukcióhoz a kulcsot. Egyértelműen kiderül, hogy egy, a Szent Tamás-i értelemben vett főbűnöket allegorikusan ábrázoló képzőművészeti alkotás, képsor volt a versszerző erő. S ha a vers felépítését, az egyes bűnöket képviselő állatokat – páva: kevélység, béka: fősvénység, kutya: irigység, oroszlán: haragtartás –, valamint a hozzájuk tartozó attributumokat is figyelembe vesszük, akkor esetleg sikerül ráismernünk, illetve rátalálnunk a verset indukáló képsorra is.

A bűnök emblematikus és allegorikus ábrázolása természetesen közhelye a korabeli képzőművészetnek, ám a hetes csoport együttes ábrázolására mégsem találtam példát a méltán híres emblémalexikon-

⁴ L. az RMKT XVII. századi sorozatának 12. kötetében Madách Gáspár verseit. Sajtó alá rendezte VARGA Imre. (A kézirat megjelenés alatt.)

ban.⁵ Ez csakis azzal magyarázható, hogy a kép nem emblémagyűjtemények példányaiban, hanem vagy más kötet illusztrációjaként, vagy pedig önálló, egyleveles nyomtatványként terjedt el, s került a szerző kezébe. A vizsgálódást ilyen jellegű alkotásokra is kiterjesztve, számos hasonló mű után „akadtam egy picturára”, jutottam el a legvalószínűbbig, azaz a versünkhöz legközelebb állóig: id. Dietrich vagy Theodor Meyer: *The Seven Vices* c. alkotásáig.⁶ Természetesen arra nincs elég bizonyítékom, hogy kijelenthessem: a vers szerzője minden kétséget kizáróan ezt az allegóriát látta. Az attributumok hiánytalan megléte, a bűnöket reprezentáló alakok sorrendje azonban azt valószínűsíti, hogy a költő legalábbis *azonos szerkezetű* kép alapján dolgozott. Meyer képe erre időben is alkalmas adhatott: szerzője 1572–1658 között élt. Nürnbergben született és Zürichben halt meg, festőként, metszetek készítőjeként egyaránt termékeny volt, a századforduló körül alkotta az e sorozathoz legközelebb álló munkáit.

A kép és vers egyezése az alábbiakban rögzíthető:

Superbia: nőalak tükörrel kezében, mögötte a páva. – Az keuliszegis már haszomlo Pauahoz stb.

Avaritia: nőalak, kezében edénnyel, mögötte béka. – Varas beka földdel nem töltheti belét stb.

Invidia: nem vehető pontosan ki, mit tart kezében, mögötte kutya. – Irigiszegis fogta kezében láncait . . . Mint az kuvas, Mint az eb tarsara morgodik stb.

Ira: harcos, kivont karddal, pajzsral, mögötte oroszlán. – Negedik rendben latot az oroszlant, Haszomlitatik hozá harag Tartast stb.

Libido: állva bujálkodó szerelmespár, állatszimbólum nélkül. – Paraznasagh hasonló – kidolgozatlan, töredék verssor.

Ebrietas: férfialak, kezében pohár, lábainál vsz. disznó. – Reseges embernek chegere az pohar . . . Mint egy fele alat sarban kevereszik.

Otium: faágra támaszkodó férfialak, a fa törzsénél vsz. samár fekszik. – Heneles az embert olira östököli stb.

Érdekes és talán nem haszontalan negatív bizonyítékként megemlíteni, hogy – a képi ábrázolással teljes összhangban – a *Libido*val nem tudott szerzőnk mit kezdeni: a kép alatt nem szerepel állatszimbólum, s így további információk beszerzése vált szükségessé a hasonlat és a vers kidolgozásához is. Bizonyára ezért maradt a legtökéletlenebb töredék: Paraznasagh hasonló . . .

Az itt bemutatott módszerrel közelítettem az erényeket ábrázoló vershez is. E műnek az kölcsönöz különleges jelentőséget, hogy az egyes erényeket megtestesítő *alakok* és *attributumaik* többségükben megegyeznek a Rimay-versben megörökítettekkel. Ezen ismérv alapján tarthatta a verset az *Encomia virtutum* „különfeldolgozásának” Radvánszky. Ismét eltekintve a filológiai bizonyító apparátustól, egy *Hans Sebald Beham*-kép segítségével szeretném azt a *tipust* bemutatni, amely a vers létrejöttét inspirálhatta.

Az erényeknek, a virtusoknak – „melyekkel az emberi elme felruházván magát Isten és emberek előtt kedvessekké tészik azokat s ékesítik személyeket, akikben lakoznak”⁷ – már Arisztotelész óta megvolt a maguk felosztása, csoportosítása. Az ő csoportosítását Aquinoi Szent Tamás egészítette ki a *hit, remény, szeretet* isteni erényeivel, melyek aztán a három fő keresztény erénnyé lettek, amint arra Rimay is utal versében: „Ez három virtusé itt az fő elsőség.” A *Fides – Spes – Charitas* triászához leggyakrabban a *Prudentia, Justitia, Fortitudo* hármasa társult, s a 7., 8. és a többi erényt vagy erényeket már ki-ki filozófiai vagy etikai elkötelezettsége alapján csatolta hozzájuk. E változó tag általában a *Józsanság, a Mértékletesség* vagy a *Tűrés* és a *Türelem* közül szokott kikerülni.

Abban az erényeket felvonultató és bemutató versben, mely – azt hiszem, az írásképp jellegzeteségei alapján kimondhatom – Madách Gáspár autográf tisztázataiban, szerzői javításaival maradt fenn, a *Patientia* került be, s mindjárt az első helyre. A többi szerkezeti egység és azok sorrendje is megfelel Hans Sebald Beham: *Cognition and the Seven Virtues* c. allegorikus ábrázolásának.⁸ A metszet készítője 1500 és 1550 között élt, Nürnbergben, Münchenben és Frankfurtban dolgozott, s Meyeréhez hasonló termékenységgel volt jelen kora képzőművészetében.

⁵ HENKEL–SCHÖNE, *Emblemata*. Stuttgart 1967.

⁶ F. K. H. HOLLSTEIN, *German Engravings, Etchings and Woodcuts Ch. 1400–1700*. XXVII. 168.

⁷ RJÖM 140.

⁸ HOLLSTEIN, i. m. III. 79.

Beham képén a *Cognitio* és a *Temperantia* többletével ugyanazt láthatjuk, amiről a Madách Gáspár-féle versből értesültünk; a *Prudentia* tükörével a kezében, a *Charitas* gyermekével a keblén, a másikat vezetve, a *Justitia* kardjával és mérlegével, a *Fides* kereszttel és égő olajjal, a *Spes* égre vetett szemekkel s kalodával, a *Fortitudo* pedig oszlopját átfogván adja tudtunkra az emblematikába rejtett üzenetét: Szent Jób szerint az élet e világon harc, merő vitézség, „s ellene való harcolásunkat jó baj viadallal, ez világnak szeretetétől magunk megvonásával s az virtusoknak, azaz a jósságos cselekedeteknek hozzánk való forralásával vihetjük véghez”.⁹ (A *Temperantia* ecetet-bort vízzel elegyítő mértékletessége majd Rimay versében bukkan elénk!)

S itt kell visszakanyarodnunk ismét Rimay *Encomia et effecta virtutum* c. művéhez, melynek az eddigieknél fontosabb, központi helyet jelölhetünk ki Rimay bölcséleti, morálfilozófiai indíttatású versei közt, neozstoikus propaganda szerepe miatt. Már történt utalás arra, hogy Rimay e versét olyan allegorikus képhez készítette, melyen az „Virtusok egy asztalnál körül ülve vadnak delineáltatva”, abból a célból, „hogy az tábla nézők az Virtusok természetének tulajdonsága értelméből hasznot is vehessenek magoknak, s tudhassanak szivekben való gyűkereztetésére kívánságot is gyarapoporitani magokba”. S hogy miért tartom fontosabbnak e versét, mint a korábbi szakirodalom? Mert feltevésem szerint Rimay erkölcsfilozófiájának egyik alapkifejtésével, összefoglalásával állunk szemben.

Ennek bizonyítására végezzünk el egy kísérletet: milyen piktúrára is akadhatott a költő.

Való igaz, a korban nem ismeretlen az erények és bűnök asztal köré ültetése s együttes értelmezése. *Mathias Gerung*tól ismerünk is egy allegorikus művet, ahol a bűnöket ülteti kerék asztalhoz.¹⁰ Ne zavarjon meg bennünket az, hogy egy futó, sietős és ekként hiányos tájékozódás során ugyanilyet az erényekről nem sikerült fellelni; a kor kifejezőkészletének viszonylagos ismerete is arra vall, hogy ilyenek lehettek és voltak is. (Nem tudunk közelebbit pl. *Meyernek az Eight Virtues* c. képéről, amit forrásunk együtt említt az itt bemutatott *The Seven Vices* c. allegóriájával; esetleg – ha valóban az erényeket ábrázolja – együttesen terjeszthették az ellentétes előjelű ábrázolásokat!)

Elképzelhető azonban, hogy az erényeket maga Rimay ültette asztalhoz! Mintha erre engedne következtetni az *Encomia virtutum* argumentuma: eszerint az erények „a versekben úgy írattnak meg, mintha egy asztalnak környékézetinél az ő hivataljoknak lakodalmában ülven, másoknak is afféléknek asztalokhoz való járulásra és magokkal való nyájaskodásra okot látatnának adni, akik az ő társaságokban és természetekben kívánkoznak részesedni”.¹¹

De nem ez a legfőbb érv, hanem az, hogy a kép már eleve nem foglalhatta magában azt a 11, mindent összeszámolva 14 erényt, amit Rimay mindkét versében elősorol. Ugyanis addig, amíg a képzőművészeti alkotásokban leggyakrabban ábrázolt főerényeket és jellemző tartozékaikat írja le, pontosan érzékelhető modell után halad, esetleg úgy, hogy az eredeti kép szerkezetét megbontva a három keresztény erényt kiemeli és a fő helyre ülteti. Az ilyen beavatkozást a *Dietrich Meyer*-féle allegorikus kompozíció jól tűri. A Meyer-metszetek egyes alakjai az *Encomia et effecta virtutum* részleteiben szinte aprólékos pontossággal megfigyelhetők. Számos utalás árulkodik azonban arról is, hogy Rimay nem ezt a képet látta: a kellekek különbségei mellett erről vall pl.: *Meyernél a Prudentia* a tükrét bal kezében tartja, Rimaynál: Nézi tyűkört is jobb kezébe tartva stb.

Rimay János a Madách-féle verszetben megfigyelt főbb erényekhez már csak a *Tűrés* – az egyik legfontosabb sztoikus virtus – képi megjelenítését tudja hozzáadni: „Szemléli öleiben fekvő báránkját / Nyírik szegént, fosztják, csak nyeli fájdalomt / Nem tátván rivásra fel is néma száját”.¹² – Tehát ez még rajta lehetett a látott képen, vagy máshonnan ismerhette Rimay az emblematikus ábrázolást. De a *Magnanimítást*, a *Liberalitást* – de említi még a *Nyájasságot*, a *Szemérmertességet* is – s a *Józságot* is ott találjuk Rimay asztalánál, ám róluk és attribútumaikról a jelenlétük feletti örvendezésen túl nem tud érdemít mondani a költő! Vagyis, ahol a modelltől eltért, ott már gondolatilag-képileg nem bírt azonos szinten maradni, de a kiegészítés ténye mégis rendkívül fontos volt számára. Már Bán Imre is utalt rá *A magyar manierista irodalom* c. tanulmányában,¹³ hogy Rimay János való-

⁹ RJÖM 78.

¹⁰ HOLLSTEIN, i. m. X. 40.

¹¹ RJÖM 140.

¹² RJÖM 138.

¹³ BÁN Imre, *Eszmék és stílusok*. Bp. 1976. 177.

színűleg sztoikus célzattal vette fel versébe a tűrés és szenvedés erőnyeit, s e gondolatot azzal a sejtéssel vihetjük tovább, hogy mindezt azért tette a költő, hogy a 7–8 „jószágos fő cselekedetet” ábrázoló kép megverselése kapcsán és annak kiegészítésével a neosztoikus erkölcsiség alapvető összetevőit gyűjtse együvé.

Ennyi tanulással szolgálhat a képzőművészet és az irodalom, Európa és Magyarország kapcsolatáról – még egy gyengének minősíthető versfogalmazvány is.

Szelestei N. László

KÉT EMLÉKKÖNYV – RIMAY JÁNOS ISMERETLEN BEJEGYZÉSEIVEL

Művelődéstörténetünk érdekes és külön forráscsoportját alkotják a hazai és külföldi gyűjteményekben fennmaradt emlékkönyvek (album amicorum-ok). Szakirodalmunkban Keserű Bálint hívta fel nyomatékosan e forráscsoportra a figyelmet, Újfalvi Imréről szóló monográfiájának A peregrinációs emlékkönyvek című fejezetében¹. Ösztönzésére és irányításával a szegedi egyetemen nemrég megindult a nyilvántartó és feltáró munka.

A fennmaradt albumok nagyobbik része külföldi tanulmányutak során keletkezett. Sok esetben azonban nemcsak tanulmányút, hanem más utazások (a diplomáciaitól az egyszerű rokonlátogatásig) alkalmával is előkerültek az emlékkönyvek, nemcsak külföldön, hanem belföldön is. Az egymás közelében élő barátok bejegyzései csak különleges alkalmakkor íródhattak be, pl. elutazás előtt.

A professzorok, pártfogók, barátok (a szó jelentése többnyire az éppen hogy csak megismert személyt jelenti, egy-egy jó beszélgetéssel a háttérben) bejegyzéseit tartalmazó kötetek elsősorban a protestáns diákok egyetemi tanulmányainak és az őket ért szellemi hatásoknak a tanulmányozásához őriztek meg fontos láncszemeket, de jelentős lehet hazai szellemi centrumok, nemritkán események, s természetesen a bejegyző és bejegyeztető személyére vonatkozó adatok szempontjából is. Lecsapódtak e kötetekben a korszakra jellemző gondolatok és a magatartásban követendő elvek.

Az általában rövid bejegyzés önmagában nem árul el sokat, létrejöttének konkrét körülményei nem ismeretesek előttünk. Albumaink feldolgozása után azonban választ kaphatunk (ha csak töredékesen is) pl. arra, hogy egy adott helyen és időpontban mely társaság volt együtt, s mivel a bejegyzések többsége a bejegyző általi gondolatokat rögzíti (a kötet alapvető funkciója az emlékeztetés!), vagy a bejegyeztető számára adott tanácsot tartalmazza, az is kiderülhet, hogy az adott társaságban miről beszélgettek.

Már néhány 17. század eleji album alaposabb tanulmányozása közben feltűnnek a korra jellemző sajátosságok. Az idézetek (bölcshonlapok, intések, vigasztalások) többsége ekkor is a Bibliából, főleg a zsoltárokból való. A keresztény bölcsesség egyéb forrásai, az egyházatyáktól az egykorú szerzőkig, esetleg saját tapasztalatokon átszűrődve, szintén gyakoriak. A korra jellemzőként tűnnek fel az alábbi vonások:

A megjelölt idézetek között gyakorivá válnak a Cicero, Horatius és Seneca műveiből való. Az egyes erőnyek említése közt előkelő helyet foglal el az állhatatosság (constantia), nyilván Justus Lipsius hatására. Egyre szaporodnak a rajzok, képszerű szövegbejegyzések. A szerencse motívumai – képi ábrázolásban is – nagyon gyakoriak. Feltűnően sokszor szerepel a jó fejedelm és annak erőnyének emlegetése. A történelmi sanyarúságok közepette való reménykedés indokaként gyakran éppen a nehéz helyzet elviselése szerepel.

¹ KESERŰ Bálint, *Újfalvi Imre és az európai „késő humanista ellenzék”*, in Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio litteraria IX. 1969. 3–46. Kny.: Irodalomtörténeti dolgozatok 54. Szeged 1969. – Az idézett fejezet: 4–5.